

Špania Dolina – Piesky. Poklad mincí z 15.–16. storočí. Analýza súboru a jeho historické pozadie

Špania Dolina – Piesky. A 15th-16th century coin hoard. Analysis of the assemblage and its historical background

MARTIN KVIETOK¹, JÁN HUNKA²

¹ Stredoslovenské múzeum, Nám. SNP, SK-974 01 Banská Bystrica; ² Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

Publikováno on-line 00. 00. 0000

Abstract: The aim of the article is to inform about a remarkable coin find from the turn between the 15th and 16th centuries. This find enables to understand the economic contacts of Upper Hungary in a much broader context than earlier. The hoard was discovered recently in the Glezúr saddle which separated from each other the old mining settlements Piesky and Špania Dolina. The hoard consisted of about 30 pieces of copper and silver coins. 26 coins were analysed. The spectrum of finds and the find context clearly show that it is a single discrete assemblage. The most frequent components are coins of the Sicilian-Aragonese king John II (1458–1479). The collection also includes coins of popes Sixtus IV (1471–1484) and Leo X (1513–1521). Among the coins also is a denier of Charles V (1519–1521), Holy Roman Emperor, and a denier of the North Italian town of Pavia. The find is important from the aspect of mining archaeology because it was discovered in the mining area Špania Dolina – Piesky. The hoard therefore indirectly attests to presence of foreign merchants, who brought with them their capital embodied in coins which were used in their homeland. The find also turns our attention to the events taking place on the domestic political scene. It is well possible that the original owner of these coins may have come from the highest circles of the royal court and entourage of Queen Beatrice of Aragon (1457–1508).

Key words: Slovakia, medieval, hoard of coins, 15.–16th Century, contacts with western Europe

ÚVOD

V nedávnej minulosti sa v katastri obce Špania Dolina, okr. Banská Bystrica, objavil unikátny poklad mincí vyrobených v oblasti južnej a západnej Európy, na prelome 15. a 16. storočia. Podobné mince neboli dosiaľ na Slovensku objavené. Aj tento súbor mincí poukazuje na veľký hospodársky význam Banskej Bystrice (obr. 1) a priľahlého okolia

v uvedenom časovom rozpätí. S rozvojom banského podnikania a mesta samotného súviseli aj sociálne a politické problémy počas banického povstania v rokoch 1525–1526. Tie pravdepodobne donútili pôvodného majiteľa mincí aby ich ukryl do bezpečnej skrýše, z ktorej boli vybraté až v súčasnosti.

Obr. 1. Najstaršia zachovaná veduta Banskej Bystrice z roku 1676 od Giorgia Piorata. Zobrazuje Banskú Bystricu v pohľade od západu, v popredí s Dolnou bránou, v pozadí dominantným mestským hradom.

Fig. 1. The oldest preserved veduta of Banská Bystrica from 1676, by Giorgio Piorato. It portrays Banská Bystrica as seen from the west, with the Lower Gate in the front and the dominant town castle in the background.

BANSKÁ BYSTRICA, ŠPANIA DOLINA A ŤAŽBA MEDENEJ RUDY

Banská Bystrica patrila už od doby bronzovej k popredným exportérom medenej rudy. Práve v Španej Doline časti Piesky sa získali archeologické doklady o ťažbe a spracovaní polymetalických rudných zdrojov obsahujúcich aj medenú zložku. Objavili sa pingy, šachty, kamene zo stúp (Točík et Bublová 1985, Žebrák 1986). Meď odliata vo forme ingotov, kotúčov, obdĺžnikových platní sa v stredoveku, hlavne v 15. storočí, exportovala až do Pobaltia (Vlachovič 1964, 1967, Hagara 1975). A odtiaľ bola presúvaná do západnej Európy (Štefánik 2001). Ako prímes základného mincového kovu, zlata a striebra, slúžila meď počas celého stredoveku a novoveku na výrobu mincí (Huszár 1975, Skladaný 1990, Kamenický 1995, Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku 2010). Ale aj kovových nádob, šperkov a iných predmetov (Toranová 1980, 1983, 1991). V 18. a 19. storočí sa z banskobystrického hámra exportovali veľké množstvá vytavenej medi pre potreby Habsburskej monarchie. Vyrábali sa tu medené platne z ktorých sa vstrihovali kotúčiky/platničky na razbu vtedy používaných grajciarových mincí (Trenčan 1984, Bovan 2007). Najväčšie banské aktivity sa však v „medenej Bystrici“ uskutočňovali v rokoch 1496–1546, keď bola v celej Európe známa prostredníctvom mediarskeho podniku Thurzovcov (obr. 2a) a Fuggerovcov (obr. 2b). Mal označenie Ungarischer Handel či Der Neusohler Kupferhandel. Ako súkromná spoločnosť existoval až do roku 1546, potom ho prevzala štátna banská komora riadená úradníkmi habsburských panovníkov. Banskobystrická meď sa vyvážala na svetové trhy tromi hlavnými smermi: na sever cez Tešín, Krakov, Toruň do Gdanska a Antverp, na juh do Benátok, na západ do Regensburgu, Norimbergu a Mníchova. Prevádzky spoločnosti, náleziská rudy, miesta ťažby, stupy na drvenie rudy, hámre, mestské domy majiteľov rudných ložísk sa uvádzajú v stovkách archívnych dokumentov. Finančne boli

tieto zariadenia zabezpečované prostredníctvom spišských Thurzovcov a augsburských Fuggerovcov. Len v rokoch 1494–1526 mediarska spoločnosť získala z vyťaženej rudy 49 453,5 ton medi a 82 598 kg striebra. Dôležitý bol aj export olova. Koncom 15. storočia sa do spoločnosti investoval 1 milión zlatých dukátov. Celkový zisk za 32 rokov jej existencie bol ale 3 229 876 dukátov (Skladaný 1995, 2008, Bovan 2006, Čelko 2001, Graus 2001).

NÁLEZY NUMIZMATICKÝCH PREDMETOV Z BANSKEJ BYSTRICE A ŠPANIEJ DOLINY

Je jednoznačné, že v Banskej Bystrici a jej okolí používali miestni zbohatlíci a majitelia nálezísk medenej rudy počas 15. a 16. storočia pri svojich banských aktivitách a obchodných aktivitách tisíce exemplárov zlatých, strieborných a čiastočne aj medených mincí. Časť z nich sa našla napr. pri výskume mestského hradu, spolu s vzácnym mestským znakom z roku 1597. Svoje banské znaky si vyrábali aj majitelia jednotlivých nálezísk rudy na finančné zabezpečenie svojich prevádzok. Také sa vyrábali aj v Španej Doline, v novoveku známej ako Herregrund (obr. 3–4). Sú z rokov 1601, 1666, 1686, 1699, 1734, 1739 (Trenčan 1984, Szemán et Kiss 2008). Boli používané ako výplatné znaky. Mnohé nálezy uhorských a zahraničných mincí sa našli aj v okolí Banskej Bystrice. Pochádzajú z obdobia 13. až 18. storočia. Z významnejších mincí je nutné spomenúť poklad friesachských fenigov z Moštenice. Bol to možno majetok prvých zahraničných banských podnikateľov. V meste sa objavil aj veľký poklad grajciarových mincí Leopolda I. a iných panovníkov. V Môtovej sa našiel súbor niekoľko sto kusov medených mincí Františka II. Rákocziho (Bovan 2005, 2007, 2008).

UNIKÁTNY NÁLEZ MINCÍ ZO ŠPANIEJ DOLINY

Na jar roku 2016 sa k M. Kvietkovi dostali na dokumentáciu nálezy mincí získané v minulosti v sedle Glezúr, ktorý oddeľuje banské osady Špania Dolina a Piesky (obr. 5).

Obr. 2a. Erb Thurzovcov.
Fig. 2a. Coat of arms of family Thurzo.

Obr. 2b. Jakob Fugger a jeho manželka Sibylle.
Fig. 2b. Jakob Fugger and his wife Sibylle.

Obr. 3. Špania Dolina (Herregrund) v 18. stor.

Fig. 3. Špania Dolina (Ger. Herregrund) in the 18th century.

Obr. 4. Dnešná Špania Dolina. Hrebeň v pozadí je Glezúr.

Fig. 4. Špania Dolina today. The ridge in the background is Glezúr.

Obr. 5. Lokalizácia nálezú mincí.

Fig. 5. Localisation of the coin find.

Nálezca reagoval na článok o výsledkoch zisťovacieho výskumu v tejto polohe (Kvietok 2012). Uviedol, že mince boli nájdené zhruba 25 m SZ od výskumu realizovaného v roku 2012 (obr. 6). Mince boli nájdené na ploche 1×1 meter v hĺbke 10–20 cm. Poklad pozostával z asi 30-tich kusov medených a strieborných mincí. Analyzovaných bolo 26 mincí. Z nálezovej skladby súboru i z nálezových okolností je zrejme, že ide o jeden samostatný celok. Všetky mince sú slabo zachované, takže je pomerne ťažké zistiť ich presné určenie. Miestom nálezú mincí prechádzala stará cesta, ktorá v minulosti spojovala Piesky a Špania Dolinu. V poklade sú zastúpené razby viacerých panovníkov, ktoré sa na Slovensku dosiaľ neobjavili. Predovšetkým minimálne 20 kusov medených dinero/denárov sicílsko-aragónskeho kráľa Jána II. (1458–1479). A štyri quattrina dvoch pápežov Sixta IV. (1471–1484) a Lea X. (1513–1521). Tiež denárová razba rímsko-nemeckého cisára Karola V. (1519–1556). Denár severotalianskeho mesta Pavia ležiaceho v juhozápadnom Lombardsku. Medená minca s námetom rovnoramenných krížov na oboch stranách mince. Uvedený súbor mincí mohol byť uschovaný pred rokom 1520.

POPIS JEDNOTLIVÝCH TYPOV MINCÍ

Aragónsko-Sicília, Ján II. (1458–1479), dinero 1458–1479. A: sicílska orlica, okolo opis: IOANNES. R: štít s kolmi nad ním kríž, opis okolo: R. SICILIAE (obr. 7).

Pápežský štát, Sixtus IV. (1471–1484), quattrino 1471–1484. A: znak pápeža, v štíte stromy, nad štítom prekrížené kľúče a hlava anjela. Opis okolo: SIXTVS PP IIII. R: kruh a pravdepodobne sediaci pápež.

Pápežský štát, Leo X. (1513–1521), quattrino 1513–1521. A: znak pápeža, prekrížené kľúče, pápežská tiara. R: lev držiaci guľu a číslo 10. Medený denár s neznámou symbolikou, v opise vidno ARG. R: lev držiaci guľu a číslo 10 (obr. 8).

Taliansko, Pavia, denár. Averz brána. Reverz kríž CI PA P (obr. 9).

Obr. 6. Miesto nálezú v mieste zaniknutej komunikácie.

Fig. 6. The findspot in the place of a defunct road.

Obr. 7. Aragónsko-Sicília, Ján II. (1458–1479), dinero 1458–1479.
Fig. 7. Aragon-Sicily, John II (1458–1479), dinero 1458–1479.

Obr. 8. Pápežský štát, Leo X. (1513–1521), quattrino 1513–1521.
Fig. 8. Papal State, Leo X (1513–1521), quattrino 1513–1521.

Obr. 9. Taliansko, Pavia, denár.
Fig. 9. Italy, Pavia, denier.

Obr. 10. Nemecko, Karol V. (1519–1556), denár 1519–1556.
Fig. 10. Germany, Charles V (1519–1556), denier 1519–1556.

Nemecko, Karol V. (1519–1556), denár 1519–1556. A: štít s rovnoramenným krížom (gréckym krížom), časť opisu (C)AROLV(S). R: grécky kríž, opis okolo: M(ON)ETA... CI (VI)...CX alebo CA (obr. 10).

Strieborný denár s maltským krížom, opis okolo COMV... CAO. Reverz nečitateľný.

Strieborný denár s orlicou s rozťahnutými krídlami, okolo nej je kruh, z legendy vidno IV(LI?)AN... na druhej strane je grécky kríž, v jednom priestore medzi ramenami je roztvorená previazaná ľalia. Okolo perlovcový kruh. V opise je IE a roztvorená previazaná ľalia, ďalšie písmená sú nečitateľné.

Medený denár s rovnoramenným krížom, ktorého ramená sú zakončené trojlístkom (grécky datelinkový kríž). Reverz nečitateľný. Zelený medený denár s gréckym krížom. Na reverze sú minimálne dva štíty s brvnami.

PRÍČINY UKRYTIA POKLADU

Uvedený súbor mincí mohol byť uschovaný pred rokom 1520. Mince sa do Španej Doliny mohli dostať prostredníctvom viacerých spoločenských udalostí:

1. vďaka banským aktivitám Thurzovcov a Fuggerovcov keď sa toto nálezisko využívalo ako primárny zdroj exploatacie polymetalických rúd obsahujúcich predovšetkým meď, striebro, olovo. Zahraniční podnikatelia si priniesli svoj kapitál vyjadrený aj v minciach používaných v ich domovine.

2. pápežské mince môžu poukazovať na situáciu, že títo predstavitelia cirkevnej moci sa snažili nielen vyberať z jednotlivých európskych krajín tzv. Svätopeterský halier, ale ho dokázali aj investovať do boja proti Turkom prenikajúcim postupne už od 2. pol 15. stor. cez Srbsko do strednej a západnej Európy. Vtedajší pápeži dobre poznali možné dôsledky vpádu Turkov. Nebolo problémom si domyslieť, že jedným z vrcholových cieľov ich útokov mala byť Viedeň ako centrum Habsburskej monarchie. Ale aj Vatikán ako centrum katolíckej moci vtedajšieho sveta. Takže časť pápežských mincí z pokladu zo sedla Glezúr mohla pochádzať z finančných darov pápežov kráľom ktorí boli ochotní bojovať s tureckými nájazdníkmi.

3. Koncom 15. storočia v Uhorsku pôsobil aj ďalší Ján Aragónsky (Marsina 2004). Vo funkcii kardinála Pápežskej stolice a ako ostrihomský arcibiskup (1480–1485). Bol to syn neapolského kráľa Ferdinanda I. zvaného Ferrante a mladší brat kráľovnej Beatrix Aragónskej (1457–1508). Beatrix bola druhou manželkou uhorského kráľa Mateja Korvína (1457–1490), vzťah Mateja k Banskej Bystrici je pomerne dobre známy. Po smrti Mateja Korvína v roku 1490 si vzala za manžela jeho nástupcu na uhorskom tróne Vladislava II. Jagelovského (1490–1516). Palermský rodák Pietro Ransano čiže Peter Ransanus, autor Rukoväte uhorských dejín, pôsobil v službách Ferdinanda I. Aragónského. Bol vychovávateľom budúceho kardinála Jána Aragónského. V roku 1480 mal Ján z Aragónska aj titul pápežského legáta Sixta IV. pre Uhorské, Poľské a České kráľovstvo. Napr. asistoval pri predávaní odpustkov v Dóme sv. Martina v Bratislave, čím získaval peniaze na výpravu proti Turkom.

Ukrytie súboru mincí zo sedla Glezúr bolo asi vyvolané

celkovou nepokojnou situáciou počas 20.–30. rokov 16. storočia v danej oblasti. Banská Bystrica bola niekoľkokrát poničená, lebo bola centrom povstania baníkov v rokoch 1525–1526. Povstanie vzniklo v dôsledku vyplácania baníkov medenými denármi Ľudovíta II. (1516–1526). Tiež zväčšením základnej miery do ktorej sa ukladala vyťažená ruda, korýtka. Baníci mali predpísaný určitý počet korýtok, ktoré mali za smenu vyťažiť. Keď sa zväčšil objem korýtka, museli vyťažiť oveľa viacej rudy. Alebo dostali menej peňazí ako pred rokom 1525 (Ratkoš 1957, 1963). Bohatí banskobystrickí mešťania mali aj obavy z vpádu Turkov, ktorí už mali na juhu stredného Slovenska stále posádky v obsadených územiach, tzv. sandžakoch. Z nich vyrážali aj do blízkosti banských miest, Banskej Štiavnice, Kremnice a Banskej Bystrice. V čase svojho vzniku predstavoval poklad zo Španej Doliny len malý súbor medených a billonových mincí. Denaro v Aragónsku malo pozíciu drobnej mince, strieborný denár Karola V. bol taktiež mincou nižšej hodnoty. Minca Pavie a oba pápežské quattrina, tiež ďalšie presne neurčené medené mince nepredstavovali ani v krajinách kde sa vyrábali príliš veľké hodnoty. Aj v okolí Banskej Bystrice kde sa tieto mince zhromaždili do jedného celku tento mohol mať hodnotu cca 30–40 denárov. Teda asi pol dukáta či toliara. Dnes je poklad mincí zo Španej Doliny ale výnimočný svojim historickým významom, lebo je jediným súborom takýchto mincí na Slovensku.

PODĚKOVÁNÍ

Článok vznikol s finančným príspevom agentúry VEGA GP 2/0170/15.

LITERATÚRA

- BOVAN M. (2005): Peniaze v stredovekej a ranonovovekej Banskej Bystrici. – In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice* [ed. I. Nagy a I. Graus]. – Zborník Katedry histórie FHV UMB a ŠVK z vedeckej konferencie v Banskej Bystrici v dňoch 27.–28. 9. 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta: 174–182.
- BOVAN M. (2006): Turzovci a mincovníctvo v eurokarpatskom priestore na prelome 15. a 16. storočia. – In: *Pieniądz – kapitał – praca – wspólne dziedzictwo Europy. Białoruś–Litwa–Łotwa–Polska–Rosja–Słowacja–Ukraina* [ed. Krzysztof Filipow]. Białystok, 60–64.
- BOVAN M. (2007): Banská Bystrica ako nálezisko mincí a ako producent mincového kovu. – In: *Stredné Slovensko*, 11: 39–46.
- BOVAN M. (2008): Nálezy mincí v Stredoslovenskom múzeu ako pramene k dejinám peňazí a mincovníctva. – In: *Zborník SNM 100. – História*, 46: 105–116.
- ČELKO M. (2001): Turzovci, Fuggerovci a kremnické zlato. – In: *Acta Historica Posoniensia*, 1. Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. [Zost.]: Daniš, Miroslav. s. 20–27.
- Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku [ed. Adriana Matejková, Miroslav Kamenický]. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia konaného 8.–10. 9. 2010 v Banskej Štiavnici. Banská Štiavnica 2010.
- GRAUS I. (2001): Fuggerovci a Banská Bystrica (1494–1546). – In: *Acta Historica Posoniensia*, 1. Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. [Zost.]: Daniš, Miroslav. s. 28–33.
- HAGARA O., R. (1975): Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275–1526). Košice.
- HUSZÁR L. (1975): Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest – München.
- KAMENICKÝ M. (1995): Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18. storočia. Bratislava.
- KVIETOK M. (2012): Správa o zisťovacom výskume na Španej Doline v sedle Gležúr. – In: *Acta Historica Neosoliensia*, 15: 156–175.
- MARSINA R. (2004): Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Bratislava.
- RATKOŠ P. (1957): Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava.
- RATKOŠ P. (1963): Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525–1526. Bratislava.
- SKLADANÝ M. (1990): Zhušťovanie medených rúd a sciedzanie medi v banskobystrickej oblasti. – In: *Veda a technika na Slovensku*, 4: 32–42.
- SKLADANÝ M. (1995): Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici. – In: *Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica*, 8–37.
- SKLADANÝ M. (2008): Príbeh spišských mediarských podnikateľov Turzovcov a augsburských Fuggerovcov. – In: *Šlechtic podnikateľom. Podnikateľ šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava, 17–22.
- SZEMÁN A. et KISS G. (2008): Bergwerksmünzen Ungarn und Siebenbürgen (1548–1947).
- ŠTEFÁNIK M. (2001): Pramene o banskobystrickej medi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia. – In: *Acta Historica Posoniensia*, 1. Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania. [Zost.]: Daniš, Miroslav. s. 48–63.
- TOČÍK A. et BUBLOVÁ H. (1985): Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. – *Študijné zvesti AÚ SAV*, 21: 47–135.
- TORANOVÁ E. (1980): Cinárstvo na Slovensku. Bratislava.
- TORANOVÁ E. (1983): Zlatníctvo na Slovensku. Bratislava.
- TORANOVÁ E. (1991): Medikováčstvo. Bratislava.
- TRENČAN L. (1984): Smolník a numizmatika. Košice.
- VLACHOVIČ J. (1964): Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava.
- VLACHOVIČ J. (1967): Výkaz produkcie zlata a striebra, strát, prípadne ziskov erárnych baní (Goldkunsthdlgung) v Kremnici od 1. júla 1548 (odchod kráľovnej Márie), do konca roku 1591. – In: *Sborník Slovenského banského múzea*, 3: 167–169.
- ŽEBRÁK P. (1986): Další doklady pravěké těžby mědi v Španí Dolině. *AVANS* v roku 1985. Nitra, 256–257.